

Tématický blok: Co je právo?

Přednáška č. 3

Přirozené právo versus pozitivní právo

Osnova přednášky:

- a) Úvod a vymezení pojmu přirozené právo
- b) Vývoj přirozeně právního myšlení - krátký historický exkurz

- c) Východiska a funkce přirozeno právního principu v současném moderním právu
 - i) *Otázka lidské přirozenosti ve světle současného vědeckého pokroku*

 - ii) *Právo na život a důstojnost člověka - základ (smysl) přirozeno právního principu -----*

1. Úvod- vymezení pojmu přirozené právo

- a) Proč se zabývá právní filosofie otázkou přirozeného práva?

Otázka přirozeného práva patří v právní filosofii k tzv. ontologickým otázkám – souvisí s odpovědí na otázku co je postatou, základem práva?

Pojďme se podívat, co se můžeme o tomto základu práva dovědět ze samotného významu slova „přirozený“:

- Slovo „přirozený“ je odvozeno od řeckého slova „fysis“ nebo latinského slova „natura“

- Význam těchto slov je mnohoznačný, nicméně tento význam můžeme přiblížit ve smyslu, že jde o základ, který je neměnný, daný, stanovený, není utvořen nebo stanoven lidskou činností, praxí, tzn. předchází lidskému jednání, určuje jej atd...

- „Fysis“ jako protiklad „nomos“;

(Nomos je zákon, který je vyřčen a v představách prvních řeckých filosofů byl v jednotě s fysis, s přírodním zákonem)

- jako protiklad tyto dva zákony staví Sofisté 5. století p.n.l.;

- Sofisté hlásali, že zákony nejsou něčím objektivním, ale výtvořem člověka;
(Hippiás položil známou otázku, zda společenské instituce zákony, stát, manželství, jazyk jsou dílem přírody (fysei) tedy věčné nebo výsledkem dohody (thesei)?)

Právo není něco dané, ale je to výtvoř člověka pro člověka.

- Od tohoto prvního radikálního zpochybnění daných (přirozených) zákonů sofisty se začínají psát dějiny přirozeno právního myšlení;

Přirozené právo je nejčastěji charakterizováno prostřednictvím následujících principů:

- Jedná se o systém právních norem, které obsahují mravní zásady spravedlnosti, které jsou obecně závazné; platí všude a vždy;

- tyto morální zásady spravedlnosti vycházejí z představy o rozumné organizaci světa, resp. přirozené podstaty člověka

- předcházejí (lidmi) stanoveným nařízením (utvořeným normám), přirozené právo je vybaveno bezpodmínečnou platností;

- jsou prostřednictvím lidského rozumu (navzdory jeho slabínám a omezením) uchopitelné (poznatelné) a prakticky uskutečnitelné;

2. Vývoj přirozenoprávního myšlení: krátký historický exkurz

Problém vývoje přirozeno právního myšlení je nejčastěji tematizován z hlediska zdroje přirozeného řádu světa a tomu odpovídajícímu pojetí přirozenosti člověka, (resp. obrazu člověka)

Z tohoto hlediska rozlišujeme následující období:

a) řecko-římské pojetí přirozeného práva (Platon, Aristoteles, stoicismus)

b) křesťansko-středověké pojetí přirozeného práva (T. Akvinský)

c) novověké pojetí přirozeného práva (dvě linie a) T.Hobbes, J.Locke, J.J.Rousseau;

b) „Vernunftrecht“ - I. Kant- , G.W.F. Hegel)

d) současné, nové pokusy o zdůvodnění přirozeného práva (vycházejí z různých filosofických směrů a různě tematizují tento problém, jako otázku platnosti práva, resp. zdůvodnění právních norem- G. Radbruch, J.Habermas, J. Finnis, principu soudcovského rozhodování – R.Dworkin, základu spravedlnosti- J.Rawls,

a) Co charakterizuje starověké přirozeno právní myšlení?

- Zdroj přirozeného práva je odvozen z představy přirozeného řádu, který není nějakým slepým řádem, ale je to řád, o jehož "rozumnosti" a "správnosti" se dovídáme prostřednictvím přirozených zákonů;

- přirozený zákon již nereguluje jen přírodu, ale také polis, která je stále součástí přírody; cílem tohoto řádu je dosažení spravedlnosti jako základní sociální ctnosti;

- práva člověka jsou odvozeny z přirozeného řádu polis, např. u Platona z přirozeně daných potřeb;

- Přirozené právo je prostředkem nastolení spravedlnosti jako základní sociální ctnosti

b) Středověké pojetí přirozeného práva je spojeno se jménem T. Akvinského (1225-1274)

-především kritika Aristotelova pojetí přirozeného zákona; Akvinský odmítá odvozovat přirozený zákon ze schopností našeho jednání, resp. z řádu lidské duše, který určuje naše jednání (Platon);

a) zákon je vždy stanoven rozumem, je to dílo rozumu

b) přirozený zákon je výsledkem věčného zákona, který je dílem božského rozumu a tudíž je vždy spravedlivý

c) přirozenost člověka je jen jedna, je daná bohem- přirozené právo je dané všem stejně

3. Novověké pojetí přirozeného práva:

a) T. Hobbes, J. Locke, J.J. Rousseau,

b) I. Kant, G.W.F. Hegel

V našem výkladu se omezíme jen na stručné představení Hobbesova a Kantova pojetí přirozeného práva- jejich názory představují dvě linie přirozenoprávního myšlení;

3a) Hobbesův pokus o teoretické zdůvodnění přirozeného práva: **základní kategorie- přirozený stav, přirozený zákon, přirozené právo, dohoda,**

T. Hobbes (1588-1679)

anglický filosof- mechanický materialismus,

Práce: O tělese, O člověku, O občanu, Leviatan

Hobbes

a) odmítá starověké pojetí (Aristotelovo) člověka jako "zoon politikon";

Podle Hobbese je to *"falešný axiom, je to zřejmý omyl vzešlý z příliš povrchní úvahy o lidské přirozenosti"*

Co je přirozeností člověka podle Hobbese?

i) člověk (podobně jako těleso se volně pohybuje), takže jeho přirozeností je být absolutně svobodným

ii) přirozeností člověka je

*"dychtít po tom, co je pro něj dobré, a unikat tomu co je pro něj zlé..." - člověk je egoista
tzn. se zmocňuje všeho s čím se dostává do kontaktu*

- stav absolutní svobody a schopnost přisvojit si vše je přirozeným stavem člověka;
(slovy existenciální filosofie bychom mohli říct, že je to autentický stav jejich bytí)

b) Zdroj přirozeného práva : přirozený stav- lidská situace absolutní svobody, kdy mají všichni právo na všechno – rovnost všech

c) Hobbes jako první z filosofů uvažuje také o možnosti realizovat toto základní přirozené právo a zjišťuje, že je nerealizovatelné
("člověk člověku je spíše vlkem, než-li Bohem", válka všech proti všem)

(Hobbes na jedné straně přisuzuje člověku statut subjektu práv, bez toho aby to zdůvodnil, prostě je to faktum, na straně druhé však samotné bytí člověka nemá dostatečnou autoritu, není dostatečným zdrojem závaznosti.)

d) Přirozené právo na všechno je právem na nic- (přirozené právo se paradoxně projevuje jako ne-právo)

- válka všech proti všem plodí "strach ze smrti"- z ohrožení života- ze ztráty přirozeného práva na všechno, ze ztráty svobody

- to vede k poznání, že právo všech na všechno je neuskutečnitelné a neudržitelné a proto je nutné se jej úplně nebo částečně zříci

"musí-li už ta válka být, ať to není válka všech proti všem, a ať nám v ní nechybí pomoc"

- nutná změna strategie jednání - na místo schopnosti uplatňovat své přirozené nároky nastupuje **ROZUM**

-rozum zde vystupuje jako síla, která je schopna postavit hráz násilí

e) prvním přirozeným zákonem je úsilí o mír

- zákon vzniká jako důsledek správné rozumové úvahy člověka vzdát se svých práv - tzn. učinit dobro jiným

- tento akt odevzdávání práv je přirozeným aktem, který znamená radikální změnu: je to začátek konce přirozeného stavu, který vede ke vzniku společnosti;

f) uplatnění přirozených práv, resp. uskutečnění svobody je možné jen na základě dohody v podmínkách státu jako garanta spravedlnosti;

3 b) Nový pohled na člověka přináší filosofie

I. Kanta (1724-1804)

(Práce: *Kritika čistého rozumu, Kritika praktického rozumu, Kritika soudnosti, Metafyzika mravů, K věčnému míru,*)

Poznámka:

Kantova transcendentální filosofie:

- obrat filozofického tázání- od otázky "co je poznání?" k otázce "jaké jsou podmínky možnosti poznání?"

i) Kantovo pojetí člověka - podstata člověka není souhrnem smyslových zážitků, chtíčů a pod., ale "překračuje" tento empirický (přírodní) základ člověka: člověk je inteligibilní bytost, tzn. duchovní rozumná bytost schopná rozumové reflexe světa;

- Na rozdíl od předchůdců (Hobbes, Rousseau) nepovažuje přirozenost člověka za fakticitu našeho bytí jako součásti přírody

- člověk je subjekt a základem subjektivity člověka je rozum; (rozum není jen nástrojem, jeho síla není daná kolektivem atd., ale je základem bytí člověka)

- Člověk je svobodná a také rozumná bytost schopná poznávat a jednat: **teoretický a praktický (rozumná vůle) rozum**

(Kant kritizuje představu o přirozeném stavu, kdy člověk jedná jako biologická bytost a rozum se objevuje jen jako korektor jednání. Podle něj přirozený stav je jen spekulativní konstrukce filosofů, kteří neuměli vysvětlit proč vznikla společnost)

ii) přirozené práva člověka nejsou danosti, ale jsou morálně zdůvodněnými právy; tato skutečnost dělá z práv povinnosti

!Přirozené právo je jen morálním nárokem!

iii) Kant se již táže, co má být smyslem svobody jako základního práva:

a) garantovat důstojnost člověka- jako jeho základní hodnotu;

b) respektovat vůli- důstojnost druhého- tak aby druhý byl cílem našeho jednání, nikoli prostředkem;

Kant se domnívá, že lidé se budou morálně zdokonalovat a jako občané nebudou konat bezpráví;

- základní povinnost každé ústavy, státu je garantovat tyto práva - jejich uplatnění je možné jen v podmínkách svobody

- není to jen povinnosti státu, ale celého lidstva: proto i smyslem učení (vědy) o právu je otázka jak je možný věčný mír

Shrnutí:

Starověk: zdroj – přirozený řád polis

Smysl - spravedlnost

Středověk: zdroj – boží rozum

Smysl- (boží) spravedlnost

Novověk:

Hobbes zdroj- přirozený stav

Smysl- absolutní svoboda

Kant zdroj – rozum člověka
Smysl- důstojnost člověka

4. Koncem 19. století a začátkem 20. století kritika tradičního přirozenoprávního myšlení- nástup právního pozitivismu, který nepovažuje přirozené právo za právo;

Reakcí na právní formalismus jsou ve druhé polovině 20.století pokusy o zdůvodnění přirozeného práva;

(tyto pokusy vycházejí z různých filosofických směrů a různě tematizují přirozeno právní princip –

- a) např. jako otázku základu platnosti práva, resp. zdůvodnění právních norem- Radbruch, Habermas, Finnis,**
- b) princip soudcovského rozhodování – R. Dworkin,**
- c) základ spravedlnosti- J. Rawls,)**

C) Východiska a funkce přirozeno právního principu v současném moderním právu

- Současné přirozeno právní myšlení je důsledkem postupujícího liberalismu a také vědeckého pokroku v biologických vědách konfrontováno s řadou zásadních otázek, které problematizují základní přirozeno právní kategorie:

- přirozenost člověka,**
- právo na život a důstojnost člověka**

a) Otázka přirozenosti člověka ve světle současné genové diagnostiky

Pokrok molekulární genetiky, genová manipulace otevírají otázku budoucnosti lidské přirozenosti

na jedné straně možnosti dalšího poznání podstaty člověka, jeho genetické výbavy a možnosti terapeutického využití

na druhé straně možnosti genové diagnostiky představují nesporně zásah do rodové identity, do přirozených zákonitostí a procesů určujících biologickou podstatu člověka

Genová manipulace nastoluje obecnou filosofickou otázku:

„Smí člověk vůbec nezvratně ovlivnit genovou výbavu budoucích generací?“

- eugenické naprogramování vytváří velké riziko omezení autonomního utváření života člověka; To znamená, že hrozí možnost předurčení určitých kvalit, schopnosti, sexuální orientace, atd., a to na základě přání rodičů, nebo také ve jménu určité ideologie;
- genová manipulace podryje symetrické vztahy mezi svobodnými a rovnými osobami a znamená zásah nejen do biologických daností, ale také kvalit umožňujících socializaci člověka, člověk je bio-sociální bytost;

S možnostmi genové manipulace jsou spojeny konkrétní přirozeno právní otázky:

- Má být podstoupení genového testu povinné?
- Má člověk právo na to, aby nevěděl o svých genetických danostech, riziku dědičných nemocí atd.?
- Mají jiní právo na tyto informace, např. zdravotní pojišťovna nebo zaměstnavatel?
- Mohou být k účelům trestního práva utvářeny genové databanky?

b) Otázka práva na život

Příklad:

Uvedený příklad mapuje základní pozice, které se dnes objevují v pojetí práva na život:

Evropský soud pro lidská práva nedávno řešil případ Vo proti Francii [RoESLP 2004, 4: 206]. Paní Thi-Nho Vo, vietnamského původu, která trvale žije ve Francii, se zde v šestém

měsíci těhotenství dostavila na lékařskou prohlídku, naneštěstí ve stejný den jako paní Thi Thanh Van Vo, které mělo být vyňato nitroděložní tělísko. Když lékař v čekárně vyzval „paní Vo“, reagovala na ni stěžovatelka. Lékař po krátkém rozhovoru s ní konstatoval, že dobře neovládá francouzský jazyk a po nahlédnutí do karty přistoupil k vynětí nitroděložního tělíska, aniž by ji předem vyšetřil. Během zákroku došlo k úniku plodové vody a i když lékař záhy pochopil svou chybu a paní Vo hospitalizoval, stěžovatelce musela být z terapeutických důvodů provedena interrupce.

Společně se svým druhem podala paní Vo na lékaře trestní oznámení pro neúmyslné ublížení na zdraví a zabití dítěte.

1. První rozsudek zněl, že 20-ti týdenní plod není lidskou osobou ve smyslu trestního zákoníku a tudíž nemůže být předmětem neúmyslného zabití a proto byl lékař zproštěn obžaloby.
2. Odvolací soud změnil rozsudek v druhé části a uznal lékaře vinným z neúmyslného zabití. Argumentoval tím, že ztráta dítěte byla způsobená v příčinné souvislosti s nedbalostí lékaře a že zákon poskytuje ochranu každému od počátku života, přičemž se nevyžaduje, aby se plod narodil živý, byl-li živý v okamžiku, kdy došlo ke spornému zásahu. Rozhodnutí odvolacího soudu však bylo zrušeno Nejvyšším soudem.
3. Stěžovatelka se tedy obrátila na Evropský soud pro lidská práva a namítala porušení čl. 2 („Právo každého na život je chráněno zákonem. Nikdo nesmí být úmyslně zbaven života ...) a nedostatek ochrany nenarozeného dítěte ve francouzském právu, protože jednání lékaře nebylo kvalifikováno jako neúmyslné zabití. Počátek života má podle ní všeobecný význam a vědecky lze prokázat, že život začíná oplozením vajíčka. Počaté, ale ještě nenarozené dítě by se nemělo považovat za pouhý „souhrn buněk“ ani věc, ale za lidskou bytost.
4. Po posouzení dosavadního stavu judikatury soud konstatoval, že otázka „počátku práva každého na život“ dosud nebyla vyřešena. Vycházel z předešlého rozhodnutí v případě Reeve proti Spojenému království, kde se pouze konstatovalo, že pojem "každý" není možné aplikovat před narozením a že nenarozené dítě není "osobou" ani v obvyklém smyslu slova, ani v kontextu ustanovení Úmluvy.

Soud ve svém závěru doporučil stěžovatelce podat proti nemocnici správní žalobu, o jejímž možném využití nebyla pravděpodobně nikdy informována. Její využití vidí soud jako

účinný prostředek, který má k dispozici. Umožní totiž konstatovat chybu lékaře a zároveň přiznat ženě náhradu škody, která jí byla chybou lékaře způsobena. Trestní stíhání pak nebude nutné.

Co se z tohoto případu dovídáme o právní konstrukci práva na život?

a) Vychází se z konstrukce osoby jako nositele práv a takovou osobou může být jen narozené dítě;

(V tomto ohledu právo nemůže tuto souvislost – subjektu práv nijak jinak interpretovat, protože by došlo ke zpochybnění samotných normativních základů práva;

Viz občanské právo – o fyzických osobách- mrtvý nemůže být subjektem práva a také právní subjektivita nenarozeného dítěte je podmíněna;)

b) Nenarozené dítě jako potenciální nositel života je však konstruováno jako věc, o které můžeme třeba i uzavřít smlouvu (viz případy tzv. náhradních matek) nebo výzkumný materiál, který má posloužit k dalšímu bádání nebo se bagatelizuje existence embrya jako jen shluku buněk;

c) nenarozený život představuje hodnotu, která je hodna právní ochrany - v tomto duchu zní i odst. 1. čl. 6. Listiny lidských práv:

„Každý má právo na život. Lidský život je hoden ochrany již před narozením“

Formulace „je hoden ochrany“ nemá normativní povahu, nevyjadřuje ani příkaz, ani zákaz nebo dovolení, vyjadřuje přání, že i tato forma života má být brána jako hodnota, které náleží právní ochrana.

d) Můžeme konstatovat, že z otázky ochrany nenarozeného života se stává především zásadní morální otázka, tzn. to jak se k ní stavíme, je výpovědí o tom, jak my pojmáme život a jakou mu přisuzujeme hodnotu jako morální bytosti;

e) Tato formulace v naší Listině je výsledkem kompromisu, protože české právo

povoluje interrupci jako projev respektu svobodné volby ženy rozhodovat o svém těle, životě atd...

(nesprávně se zde mluví o umělém přerušení těhotenství, jenomže ono jde o ukončení...)

f) zde se dostáváme k jádru problému a sice a) velmi zúženému pojetí života jen jako biologické otázky ale ne jako problému jeho sociální kvality;

(Otázky typu kdy začíná život oplodněním vajíčka nebo narozením tak zakrývají pravý smysl otázky co je vlastně lidský život, co znamená žít lidský život? Co je lidská důstojnost?)

b) velmi zjednodušenému pojetí svobody, které paradoxně vede v této otázce ke konstrukci ženy jako výlučné „producentky“ života; ale autorem a strůjcem života dítěte je i muž a také identita ženy je potvrzována i v roli matky, vychovatelky dětí atd.,

Co to znamená z hlediska obsahu přirozeno právního principu?

- Znamená to biologizaci, resp. redukci smyslu práva na život jako hodnoty, která se utváří především v určitých sociálně-ekonomických podmínkách

- lidský život je instrumentalizován a tím podřízen v konečném důsledku určitým, cizím zájmům;

- ale kritériem zachování lidské důstojnosti je to, že člověk nebo jeho život není brán jako prostředek, ale vždy jen jako účel